

فهرست

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱	مقدمه
۳	فصل اول: مفاهیم، پیشینه و کارکردهای شروط استاندارد
۵	مبحث اول: مفاهیم
۲۵	مبحث دوم: پیشینه و سابقه شروط استاندارد
۳۷	مبحث سوم: کارکردهای شروط استاندارد
۴۳	فصل دوم: ماهیت، انواع و اعتبار شروط استاندارد
۴۵	مبحث اول: ماهیت شروط استاندارد
۴۸	مبحث دوم: انواع شروط استاندارد
۶۵	مبحث سوم: اعتبار شروط استاندارد
۸۸	فصل سوم: آثار و احکام شروط استاندارد
۹۰	مبحث اول: تفسیر و تعارض شروط استاندارد
۱۱۶	مبحث دوم: آثار و احکام در قراردادهای خاص
۱۴۰	نتیجه و پیشنهادات
۱۴۵	منابع و مأخذ

مقدمه

شرط به عنوان یک نهاد حقوقی مهم در تمام نظامهای حقوقی دنیا شناخته شده است و در خصوص آن کتب و مقالات زیادی نگاشته شده است. شرط را به انواع مختلفی تقسیم بندی نموده اند و راجع به اعتبار صحت و آثار آن مطالعات بسیار صورت گرفته است. شروط ضمن عقد به عنوان یکی از انواع شروط، در حقوق تمام کشورها شناخته شده است که خود به انواع مختلفی تقسیم بندی شده است، از جمله تقسیم بندی که در قانون مدنی آمده است، شروط ضمن عقد را به شرط فعل، صفت و نتیجه تقسیم بندی نموده است. یکی دیگر از انواع شروط ضمن عقد که امروزه بسیار پر کار برد هستند شروط استاندارد می باشند، این شروط ابتدا در کشورهای اروپایی به عنوان نوعی از شروط ضمن عقد در قرار دادها مورد استفاده قرار گرفت و با گذشت زمان استفاده از این نوع شروط در قرار دادها. در دیگر کشورها از جمله ایران حتی در قراردادهای بین المللی رواج یافت.

با وجود اینکه شروط استاندارد در ایران نیز در بسیاری از قراردادهای مورد استفاده قرار می گیرند اما در حقوق موضوعه به این نوع شرط ضمن عقد پرداخته نشده است و وضعیت آن کاملاً مشخص نیست بنابراین لازم می نمود تا در این مورد تحقیق و مطالعاتی صورت گیرد تا موضع حقوق ایران نسبت به شروط استاندارد تا حدودی مشخص شود.

بنابراین در این تحقیق سعی شده است، با توجه و مطالعه تعدادی محدودی از مقررات فراملی که در خصوص شروط استاندارد مقرراتی را تدوین نموده اند که از جمله مهمترین آنها اصول قراردادهای تجاری بین المللی می باشد، وضعیت شروط استاندارد در حقوق قراردادهای را با کمک این مقررات فراملی مطالعه و بررسی بنماییم.

شروط استاندارد چنین تعریف شده است، شروط از پیش تهیه و تنظیم شده ای که بدون مذاکره با طرف مقابل در قرار داد گنجانده می شود و او باید آنها را بپذیرد و قرارداد را منعقد

نماید و یا از انعقاد قرار داد منصرف شود، زیرا در این قرار دادها که به قرار دادهای استاندارد معروف می باشند معمولاً طرف ارائه کننده شروط حاضر نیستند تغییرات معتناهی در شروط قرار دادی انجام دهند. اولین موضوعی که پس از معرفی این شروط به ذهن خطور می نماید. اعتبار و صحت این شروط هستند. که به نظر می رسد شروط استاندارد نیز مانند دیگر شروط ضمن عقد ماهیت یکسانی داشته و در صورت داشتن شرایط صحت که در قوانین آمده این شرط معتبر خواهند بود، در واقع دلیلی بر عدم اعتبار این شروط وجود ندارد و با استناد به اصل آزادی قرار دادی، اصالت الاباحه و قاعده لاضرر می توان به اعتبار شروط استاندارد حکم کرد. اما با توجه به تعریف شروط استاندارد و ویژگیهای مهم این شروط یعنی، از پیش تهیه شدن و بالاخص بدون مذاکره بودن آنها، که باعث شده است شروط استاندارد متفاوت از دیگر شروط ضمن عقد باشند و این تفاوت به نحوی می باشد که در آثار و احکام شروط ضمن عقد تاثیرگذار خواهد بود. در این تحقیق سعی شده است تا حدودی مشخص شود که اولاً شروط استاندارد چگونه شروطی هستند و به چه شروطی شرط استاندارد گفته میشود و دوم اینکه آیا این شروط معتبر و صحیح هستند و شرایط صحت آنها چیست؟ و در پایان آثار و احکام شروط استاندارد با توجه به اینکه متفاوت از دیگر شروط ضمن عقد هستند را بررسی نموده و مشخص نماییم. بنابراین در سه فصل به بررسی و مطالعه شروط استاندارد می پردازد، فصل اول: مفاهیم، تاریخچه و کار کرد شروط استاندارد. فصل دوم، ماهیت انواع و اعتبار شروط استاندارد و فصل سوم، آثار و احکام شروط استاندارد.

فصل اول:

مفاهیم، پیشینه، کارکردهای شروط استاندارد

در این فصل ابتدا در مبحث اول به تعریف و تبیین شرط ضمن عقد پرداخته خواهد شد و سپس مفهوم شروط استاندارد را بررسی نموده و تعاریفی از شروط استاندارد ارائه خواهد شد و در پایان این مبحث نیز برای تبیین بیشتر مفهوم شروط استاندارد، نهادهای مشابه شروط استاندارد از قبیل قراردادهای استاندارد و الحاقی را مطالعه خواهیم کرد در ادامه پیشینه شروط استاندارد را در دو قسمت مجزا، حقوق ایران و مقررات فراملی، در مبحث دوم بررسی می نمائیم و در پایان نیز کارکردهای شروط استاندارد را در دو قسمت، مزایا شروط استاندارد و ایرادات شروط استاندارد مطالعه خواهد شد.

مبحث اول: مفاهیم

گفتار اول: تعریف شرط

شرط از جمله واژه هایی است که اشتراک لفظی دارد و در معانی متفاوتی به کار برده می شود، در لغت شرط را به معنای لازم گرفتن، لازم گردانیدن چیزی در بیع، التزام به کاری^۱ و پیمان بستن معنا کرده اند و همچنین در لغت نامه دهخدا آمده است «تعلیق کردن کاری به کاری یا چیزی به چیزی»^۲

همچنانکه گفته شد و در کتب لغت آمده، واژه شرط دو معنا دارد:

۱- الزام و التزام به چیزی

۲- تعلیق

بنابراین، شرط به معنای مطلق جعل و قرار و اثبات است که خود بر دو نوع است؛ گاه از باب الزام و التزام است و گاه از باب تقیید است.^۳

شرط در علوم مختلف معانی اصطلاحی متفاوتی دارد.

در اصطلاح ادبی شرط عبارتست از جمله نخست از موضوع دو جمله شرطیه است که جمله

دوم

جزا نامیده می شود. در واقع عبارت از جمله ای است که پس از ادات شرط واقع می شود.^۴

در اصطلاح فلاسفه و اصولین شرط عبارت است از امری است که در پیدایش و تحقق امری

دیگری که مشروط نامیده می شود مؤثر می باشد. و وجودش برای تحقق آن امر لازم است. به

^۱ المنجد الابدی- فرهنگ ابدی، مترجم رضا مهیار، انتشارات اسلامی، تهران، چاپ اول ۱۳۷۰

^۲ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۳۰، مؤسسه انتشارات چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۳، ص ۳۱۳

^۳ طباطبایی یزدی، محمدکاظم، حاشیه المکاسب، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۱۳۷۸ هـ.ق، ص ۱۰۶

^۴ شهیدی، مهدی، شروط ضمن عقد، حقوق مدنی جلد چهارم، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۸۷، ص ۱۷

گونه ای که اگر شرط نباشد مشروط بوجود نمی آید ولی اگر شرط بوجود آید، لزوماً مشروط حاصل نمی شود. یعنی تنها شرط کافی نیست.^۱

معنای شرط در اصطلاح حقوقی نزدیک به معنای لغوی آن بوده و از آن دور نیست. در حقوق شرط معنای الزام و التزام دارد. در واقع آنچه متبادر از شرط است چیزی جز مجرد الزام و التزام نیست.^۲

در اصطلاح حقوقی، شرط یکی از دو مفهوم ذیل را بیان می کند:

۱- امری که وقوع یا تأثیر عمل یا واقعه حقوقی خاص به آن بستگی دارد.^۳

در این مفهوم شرط به تعلیق شبیه بوده در واقع نوعی تعلیق می باشد به این صورت که اگر شرط

محقق گردد آن عمل و یا واقعه حقوقی نیز می تواند بوقوع بپیوندد. مانند شروط صحت عقد که در ماده ۱۹۰ قانون مدنی آمده است.

اگر آنها محقق گردند عقد که در این جا مشروط بوده، می تواند بوجود بیاید البته لزومی در تشکیل عقد نیست. یعنی مقتضی ایجاد عقد بوجود آمده است.

۲- توافقی است که، برحسب طبیعت خاص موضوع آن یا تراضی طرفین در شمار توابع عقد دیگری درآمده است.

شرط در این مفهوم خود به دو قسم است.^۴

گروهی از شروط برحسب طبیعت موضوع خود التزامی مستقل نبوده و در زمره توابع عقد می باشد. مانند: شرط صفت، شرط اجل.

---

^۱. عابدیان، میرحسین، شروط باطل و تأثیر آن در عقد، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، پاییز ۱۳۸۷، ص ۸.

^۲. همان منبع، ص ۷.

^۳. ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها، جلد سوم، آثار قراردادها، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم ۱۳۸۷، ص ۱۱۲.

^۴. منبع پیشین ص ۱۱۴.

گروه دیگر توافقاتی هستند که می توان به صورت مستقل باشند. ولی دو طرف بنا بر صلاحدید و توافق آن را در عقد دیگری که موضع اصلی بوده، جزء توابع آن می آورند. مانند: عقد اجاره که در ضمن عقد بیع یا وکالتی که در ضمن عقد نکاح می آید.

گفتار دوم: ماهیت شرط

برای پی بردن به ماهیت شرط باید به تعاریف ارائه شده رجوع کرد زیرا تعاریف که از معنی اصطلاحی شرط بیان شده با توجه به ماهیت شرط نیز می باشد. بنابراین می توان گفت شرط تعهدی است مابین دو نفر که به صورتهای متفاوتی آشکار می شود.

در خصوص مفهوم و ماهیت شرط نظرهای مختلفی برآز شده است بعضی از جمله شیخ انصاری و

امام خمینی قائل به این بودند که شرط مشترک لفظی می باشد و دارای دو مفهوم متفاوت: ۱-

الزام و التزام ۲- تعلیق

و بعضی دیگر مانند سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، محقق اصفهانی و امامقانی برای شرط یک معنا قابل شده اند، که البته هر یک معنای متفاوتی را ابزار داشته اند سیدمحمدکاظم یزدی شرط را به معنای جعل و تقریری می داند که به دنبال خود التزام می آورد و موجب ضیق بر مشروط علیه می گردد.^۱

در حقوق موضوعه برای شرط دو معنای متفاوت قابل شده اند اگرچه بعضی نویسندگان حقوق مدنی وقتی صحبت از شرط ضمن عقد شده است به معنای الزام و التزام آن توجه داشته اند شاید بتوان گفت که در حقوق موضوعه و کتب حقوقی آنچه متبادر از شرط است تعهد و التزام باشد

^۱ به نقل از سیدمحمد کاظم طباطبائی، حسین سیمایی، شرط ضمنی، تهران چاپ اول، انتشارات بوستان کتاب ۱۳۸۰ ص ۲۷.

همچنانکه دکتر لنگرودی در کتاب فرهنگ عناصر شناسی، برای شرط عناصر زیر را شناخته اند: ۱- تعهد به فعل یا ترک ۲- در ضمن عقدی از عقود ۳- خارج از عوضین باشد.^۱

ملاحظه می شود که آن استاد گرانقدر در اینجا فقط به مفهوم الزام و التزام توجه داشته اند در صورتی که می دانیم که شرط ممکن است به جهت تعلیق گنجانده شده باشد و تعهدی جدای از تعهد اهلی ایجاد نکند.

اما دو مفهوم و معنای متفاوت که بالا گفتم به صورت ذیل می باشد؛

الف- امری که وقوع یا تأثیر عمل یا واقعه حقوقی به آن بستگی دارد.^۲ هدف از گنجاندن شرط با این مفهوم در عقد ایجاد تعلیق است. البته این تعلیق برحسب مورد می تواند تعلیق در ایجاد تحقق عقد باشد مانند شرایط اساسی صحت عقد که در ماده ۱۹۰ قانون مدنی ذکر شده است، مانند اهلیت، قصد و رضا طرفین عقد که در صورت فقدان هر یک از این شرایط عقد محقق نمی گردد و تعلیق در تأثیر عمل حقوقی به این صورت این نوع شرط، ضمن عقد ذکر شده که در صورت تحقق مشروط به عقد آثار خود را ایجاد می کند مانند اینکه کسی مالی را به کسی بفروشد مشروط بر اینکه فلان چیز (کالا) را بتواند در بازار بیابد و ایقاع نماید. لذا شرط به اعتبار این که توقف صحت و تحقق عمل یا واقعه حقوقی بر آن به حکم قانونگذار است یا به اراده متعاملین به دو قسم تقسیم می شود:^۳

الف: شرط حقیقی، قانونگذار پیدایش یا تأثیر عمل یا واقعه حقوقی را متوقف بر آن می نماید مانند شرایط اساسی صحت معاملات.

ب: شرط جعلی، متعامل پیدایش و تحقق یا تأثیر عمل حقوقی را به امری معلق می نماید که شرط تعلیقی گفته می شود.

^۱ . جعفری لنگرودی، محمدجعفر، فرهنگ عناصر شناسی، چاپ اول، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۲، ص ۳۸۵

^۲ . کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، ج ۳، ص ۱۲۲.

^۳ . عابدیان، سیدحسین، شروط باطل، ص ۹

دوم: توافقی است که برحسب طبیعت خاص موضوع یا تراضی طرفین در شمار توابع عقد دیگری درآمده است.^۱ شرط در این معنا التزام و تعهد است که در ضمن عقدی دیگر آمده است. در واقع هدف اصلی از گنجاندن این نوع شرط در عقد ایجاد تعهد به نفع یکی از متعاملین است برعکس شرط تعلیق که هدف از آن نه ایجاد تعهد و التزام بلکه تعلیق عقد یا قرارداد می باشد. همچنانکه در بالا اشاره شد شرط در این مفهوم توافقی است که به دلایلی در شمار توابع و در ضمن عقد دیگری درآمده است. یعنی اینکه خود شرط ماهیتاً نوعی قرارداد است که در فقه از آن به شرط ابتدایی یاد می شود،^۲ ولی گاهی به خاطر طبیعت خاص موضوع آن مانند شرط صفت باید به صورت تعهد فرعی در ضمن تعهد اصلی جزء مفاد قرارداد و عقد گنجانده شود اما بعضی از شروط می توانند مستقلاً طرفین را متعهد نمایند مانند شرط فعل ولی بنا به توافق طرفین در ضمن عقد اصلی گنجانده می شود.

شرط ضمن عقد همانطور که اشاره شد ماهیتی اعتباری است که استقلال نداشته و وابسته به عقد است.^۳ به همین دلیل (وابستگی) وضعیت حقوقی شرط وابسته به عقد و تعهد اصلی است و بستگی به وضعیت حقوقی عقد دارد، در واقع شرط جزئی از یک کل است. اگر عقد به لحاظ فقدان شرایط اساسی صحت معامله باطل شود شرط نیز باطل است و همچنین اگر تعهد اصلی فسخ شود تعهد فرعی و شرط، نیز فسخ خواهد شد اما بالعکس آن امکان ندارد یعنی اگر شرط باطل باشد عقد باطل نخواهد بود و شرط جزء موارد استثناء شده در ماده ۲۳۳ ق.م در عقد تأثیر نخواهد گذاشت. تعهد ناشی از شرط را نمی توان هم تراز و برابر با تعهدات اصلی قراردادی دانست بلکه شرط در عین اینکه وابسته و مرتبط با عقد است واجد یک استقلال نسبی هم هست.^۴ و آنچه ما در این نوشتار بدان خواهیم پرداخت مفهوم اخیر شرط خواهد بود لذا در

^۱. کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، ج ۳، ص ۱۲۳.

^۲. قنواتی، جلیل و حسن شبیری، حقوق قراردادها در فقه امامیه، ج اول، چاپ اول، تهران، سپهر، ۱۳۷۹

^۳. دکتر شهیدی، مهدی، شروط ضمن عقد، ص ۲۳.

^۴. عابدیان، سید حسین، شروط باطل و تأثیر آن در عقد، ص ۷۱

گفتار و فصول بعدی با در نظر گرفتن معنای گفته شده از شرط به تعریف و تبیین شرط استاندارد می پردازیم.

گفتار سوم: مفهوم و تعریف شروط استاندارد

با گسترش مبادلات و معاملات مخصوصاً معاملات تجاری مؤسسات تجاری بزرگ، حقوقدانان و بعضی موارد دولتها و تجار بدنبال شیوه های جدید و همچنین ضابطه مند کردن بیشتر قراردادهای و تسریع در انعقاد قرارداد به نحوی که حقوق هر دو طرف قرارداد تضمین گردد هستند. در سالهای اخیر شاهد وجود شروط از پیش آماده ای هستیم به گونه ای که اشخاص به طور معمول در انعقاد قراردادهای خود با انواع مختلفی از شروط استاندارد مواجه می شوند که در بردارنده جزئیات معامله بوده و در نمونه های متنوعی تنظیم شده است. در واقع تنظیم چنین شروطی اغلب بوسیله شرکتها و مؤسسات و انجمن های علمی مختلف صورت می گیرد و به صورت منظم چاپ شده ای در قراردادهای حاوی شروط استاندارد به مشتری ارائه می شوند. امروزه استفاده از شروط استاندارد در قراردادهای رواج یافته و حدود ۹۰٪ از قراردادهای تجاری توسط تجار و بازرگانان بدین شیوه تنظیم می شوند.^۱ بدین وسیله شرکتها و تجار و هر آنکس که از شروط استاندارد استفاده می کند سعی در صرفه جویی در وقت و هزینه خود می کند. با وجود قراردادهایی که حاوی شروط استاندارد هستند دیگر نیازی نیست که نمایندگان شرکتها و یا تجار برای انعقاد هر قراردادی پای میز مذاکره بنشینند و وقت زیادی صرف آن کنند بلکه با ارائه چنین قراردادهایی حاوی شروط استاندارد تمام خواسته ها و شروط مورد نظر خود را در آن گنجانده و طرف قراردادی با مطالعه یا به آن به ملحق شده و آن را می پذیرد و یا خیر. در واقع این شروط به عنوان بخشی از قرارداد به شمار می روند و توسط یک طرف که معمولاً طرف قوی محسوب می شود به گونه ای یک طرفه به شکل از پیش

^۱. شیروبی، عبدالحسین، قراردادهای استاندارد، مجله مجتمعی آموزش عالی قم، سال چهارم، شماره ۱۲-۱۳۸۱ ص ۶۸

تعیین شده و مشخص شده و بدون طی مراحل مذاکره و چانه زنی تنظیم می شود که هدف از تنظیم چنین شروطی ارائه این شروط به عنوان متن قرارداد به تعداد کثیری از مشتریان در طول مدت متمادی می باشد. تنظیم کنندگان این شروط با به کارگیری مشاوران حقوقی خبره سعی در تنظیم این قراردادها با درج شروط استاندارد مختلف به طور ماهرانه ای، در ضمن اینکه سعی در حفظ حقوق خود دارند، خطراتی را به مصرف کنندگان و خریداران این کالاها و خدمات تحمیل می نمایند. زیرا مصرف کنندگان تنها قادر به تشخیص خطرات قراردادی که به شیوه ی حرفه ای توسط حقوقدانان و مشاوران در این شروط گنجانده شده نیستند.

حال که توضیحی مختصر در خصوص شروط استاندارد ارائه شد سعی می نمایم تعریف دقیق و جامع از آن ارائه کنیم ولی قبل از آن تعاریف ارائه شده را بررسی می کنیم.

در اصول قراردادهای تجاری بین المللی معروف به یونی دوغا ماده ۱۹-۱-۲ که اختصاص به شروط استاندارد دارد تعریفی ارائه شده است، این ماده مقرر می دارد «شروط استاندارد، مقرراتی هستند که پیشاپیش برای استفاده عمومی و مکرر یک طرف آماده شده اند و در عمل بدون مذاکره با طرف دیگر از آنها استفاده می شود.»^۱

در تعریفی دیگر آمده است؛ شروط استاندارد متفاوت از قراردادهای استاندارد است، شروط استاندارد، «مقررات و شروط متحدالشکل و از پیش تهیه شده ای هستند که در مورد یک جنبه خاص از قرارداد تهیه شده تا در قراردادهای تجاری مورد استفاده قرار گیرند.»^۲

با توجه به تعاریف ارائه شده چند مشخصه و ویژگی می توان در شروط استاندارد دید که بسیار مهم بوده و باعث تمییز آن از دیگر شروط می شود،

۱- این دسته از شروط به صورت دستی نوشته نمی شوند بلکه چاپی و نمونه می باشند.

^۱. اخلاقی، بهروز، فرهاد امام، اصول قراردادهای تجاری بین المللی، چاپ دوم، تهران، نشر شهر دانش، ۱۳۸۵، ص ۸۰.
^۲. شیروی، عبدالحسین، نقش قراردادهای استاندارد...، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال اول، شماره دوم، ۱۳۷۸ ص ۶۵

۲- شروط استاندارد در هنگام تنظیم قرارداد تهیه و تنظیم نمی شوند بلکه این شروط از پیش تهیه شده و در هنگام انعقاد قرارداد به طرف قراردادی ارائه می شود.

۳- شروط استاندارد معمولاً به وسیله یک طرف قرارداد که قوی می باشد بدون مذاکره با طرف دیگر تهیه شده و ارائه می شود. او باید بدون دست بردن در آن یا آن را بپذیرد و یا نپذیرد.

لازم است در این خصوص کمی بیشتر توضیح دهیم. همانطور که در بالا اشاره شد یکی از ویژگی های مهم این دسته از شروط این است که بدون مذاکره با طرف مقابل در قرارداد گنجانده می شود و او باید آنها را به همان صورت قبول و ملحق به قرارداد شود و یا نپذیرد و قرارداد منعقد نشود. بنابر ظاهر تعریف شروط استاندارد به نظر می رسد که عدم مذاکره بر سر این شروط، جزء شرط ضروری باشد یعنی اگر در مورد شروط استاندارد مذاکره شود، دیگر نتوان به آن شروط استاندارد گفت، حال باید دید این شرط تا چه حدی تخلف ناپذیر است؟ به نظر می رسد با این که عدم مذاکره یکی از ویژگی های مهم شروط استاندارد می باشد با این حال تخلف ناپذیر نیست و مذاکره تا حدی که باعث تغییر جدی این شروط نشود باعث خارج شدن این شرط از شمول شروط استاندارد نمی شود. برای مثال طرفین در چنین قراردادی که از شروط استاندارد استفاده شده است شرط غیر استنادی نیز اضافه کنند و یا یک یا دو شرط استاندارد را حذف کنند.

بنابراین شروط استاندارد بدون مذاکره طرفین تهیه و تنظیم و چاپ می شوند. ولی امکان مذاکره ای که باعث تغییر جزئی در آنها شود وجود دارد.

بنابراین شروط استاندارد را این گونه می توان تعریف نمود؛

«شروط از پیش تهیه شده ای هستند که به صورت چاپی و نمونه در یک قالب مشخص، معمولاً به وسیله شرکتها و تجار در قراردادهای مکرر به عنوان شروط قراردادی مورد استفاده

قرار می گیرند.» در حقوق ما به جزء تعریفی که پیشتر ارائه شد تعریف دیگری از شروط استاندارد دیده نشد البته قابل ذکر است که نه تنها تعریف آن، بلکه اصلاً به خود آن نیز پرداخته نشده است با اینکه در مواردی از قبیل میبایع نامه، بیمه نامه ها، قراردادهای خرید اتومبیل از کارخانجات و نمایندگی آنها و حتی عقد نکاح از شروط استاندارد استفاده شده است.

برای تبیین و روشن تر شدن مفهوم شروط استاندارد، ویژگی ها و مشخصه های آن به طور مفصل در ذیل آورده می شود:

۱- شروط استاندارد ممکن است توسط صاحبان قدرت به صورت یکجانبه یا توسط نمایندگان دو طرف تنظیم شده باشد.

۲- تنظیم شروط استاندارد گاه به صورت غیر عادلانه و همراه با تحمیل خطرات به طرف ضعیف صورت می گیرد.

۳- این شروط به دو صورت مورد استفاده قرار می گیرند: ۱- ارجاعی ۲- تفصیلی

۱- ارجاعی: بدین صورت می باشد که در قرارداد گنجانده و درج نمی شود بلکه طرفین برای تعیین شرایط قراردادی به آن شروط استاندارد معین مثلاً اینکوترمز .... اشاره می کنند.

۲- تفصیلی: شروط استاندارد در خصوص تمام شرایط قراردادی، میزان تعهدات، مسئولیت طرفیت به موارد نقص قرارداد، چگونگی حل و فصل اختلاف احتمالی آینده ... عیناً در قرارداد می آید.

۴- متنی که از قبل به وسیله مؤسسات و تجارتخانه های بزرگ که غالباً اجناس خود را به صورت کلی به مشتریان دائمی و به صورت مکرر به فروش می گذارند مانند نمایندگی های فروش اتومبیل، نوعی شرط استاندارد به حساب می آید. البته ممکن است این شروط به وسیله چندین مؤسسه با همکاری یکدیگر نیز تنظیم شده باشد و از مزایای آن که معمولاً تحمیل خطراتی بر مشتریان است استفاده کنند.

۵- همچنانکه قبلاً اشاره شد شروط استاندارد بدون مذاکره و چانه زنی طرف قرارداد صورت می پذیرد و چنانچه مصرف کننده، شروط آنرا تغییر دهد، موجب (ایجاب دهنده) الزامی به تبعیت از آن ندارد، زیرا با این تغییر مصرف کننده ایجابی جدید از طرف او شده است و طرف مقابل می تواند قبول کند و یا نپذیرد.

۶- قراردادهایی که در آن شروط استاندارد گنجانده شده است که به صورت فرم چاپی ارائه می شود که پس از قبول آن از طرف مقابل، محل های خالی مشخصات وی تکمیل و توسط وی امضاء می شود.

گفتار چهارم: شروط استاندارد و نهادهای مشابه

الف- شروط استاندارد و قراردادهای استاندارد

امروزه اکثر شرکتهای به جای مذاکره با تک تک مشتریان و صرف هزینه و وقت زیاد، جهت صرفه جویی در وقت و هزینه، با کمک مشاوران حقوقی اقدام به تهیه قراردادهای نمونه-ای می‌نمایند که آن را تکثیر نموده و در قراردادهای مکرر خود از آن استفاده می‌نمایند. امروزه استفاده از قراردادهای استاندارد رواج بسیار یافته است به صورتی که برخی نویسندگان ادعا نموده اند بیش از ۹۰٪ قراردادهای انعقاد یافته در دنیا از طریق قراردادهای استاندارد انجام می‌پذیرد.^۱ با نگاهی اجمالی و مرور به قراردادهای روزمره خود از قبیل خرید بایت هواپیما، قطار، بیمه ماشین، انواع قراردادهای بانک قرض الحسنه پس انداز سرمایه گذاری و وام متوجه می‌شویم ادعای فوق که می‌گوید بیش از ۹۰٪ از قراردادها از طریق قراردادهای استاندارد انجام می‌پذیرد گزاف نیست و حتی چه بسا این آمار رو به فزونی داشته باشد و در آینده ای نزدیک تمام قراردادهای منعقد، از طریق قراردادهای استاندارد انجام گیرد. با این اوصاف باید دید چه تعریفی از قراردادهای استاندارد ارائه شود که در بردارنده تمام مشخصات آن باشد در واقع تعریفی جامع و مانع باشد.

قرارداد استاندارد را چنین تعریف نموده اند؛ «به طور کلی می‌توان گفت قرارداد استاندارد یک متن از پیش تهیه و تنظیم شده است که حاوی جزئیات قراردادی از قبیل حقوق و تعهدات و مسئولیت های طرفین، موارد نقض قرارداد، ضمانت اجرای نقض و تعهدات و چگونگی حل و فصل اختلافات می باشد که یکی از طرفین قرارداد به طرف مقابل ارائه می نماید و به او

^۱. شیروی، عبدالحسین، قراردادهای استاندارد در حقوق کامن لو...، مجله مجتمع آموزش عالم قم، ص ۶۸

امکان داده نمی شود که شروط مزبور را مورد بحث مذاکره قرار دهد و یا آن را تغییر دهد و در نتیجه، انعقاد قرارداد به پذیرش کلیه شروط مزبور منوط می باشد»^۱

تعریف فوق نسبتاً کامل می باشد زیرا در بردارنده مشخصات قراردادهای استاندارد که قبلاً توضیح داده بودیم می باشد، اما تنها ایرادی که بر آن وارد است این می باشد که در این تعریف قراردادهای استاندارد را برابر با قراردادهای الحاقی دانسته شده است در صورتی که همیشه این چنین نیست در بعضی موارد قراردادهای استاندارد توسط نمایندگان دو طرف قراردادی قبلاً تهیه می شود و در موارد مکرر آتی از آن بدون مذاکره مورد به مورد استفاده می شود.

۱-وجه تمایز قراردادهای استاندارد با شروط استاندارد

- عمده تمایز آن است که قرارداد استاندارد همانگونه که از نام آن پیداست یک قرارداد است، در حالی که شروط استاندارد بند یا جزئی از قرارداد به حساب می آیند در واقع می توان گفت رابطه قرارداد استاندارد با شروط استاندارد، رابطه کل با جزء است.

- به همین مناسبت رابطه کل با جز بودن قرارداد استاندارد با شروط استاندارد، شروط استاندارد می تواند در یک قرارداد غیر استاندارد نیز به کار رود.

۲-وجه تشابه قراردادهای استاندارد با شروط استاندارد

- تدوین شروط استاندارد و قراردادهای استاندارد معمولاً به یک شیوه صورت می پذیرد

- هر دو به صورت از قبل تنظیم و تهیه شده به مشتریان ارائه می گردد.

- شروط استاندارد و قرارداد استاندارد هر دو ممکن است عادلانه یا غیر عادلانه تنظیم شده باشند.

ب- شروط استاندارد و قراردادهای الحاقی

واقعیت های معمول و عرف حاکم بیانگر این است که امروزه متعاملین در گفتگوهای مقدماتی جهت تعیین شرایط قرارداد از موقعیت و شرایط یکسانی بهره مند نیستند، زیرا طرفین قرارداد

^۱. همان منبع، ص ۶۹

از لحاظ قدرت اقتصادی برابر نیستند و معمولاً مشتریان برعکس شرکتها و مؤسسات بزرگ از موضع ضعف برخوردار می باشند در نتیجه برای رفع حاجات زندگی روزمره خود و خصوصاً نیازهای ضروری خود چاره ای جزء پذیریش درخواست های صاحبان سرمایه ندارند، متعاقباً صاحبان قدرت اقتصادی سعی دارند از این موقعیت به نحو فوق العاده ای استفاده نمایند در این قسمت با معرفی و تعریف قرارداد الحاقی و بیان مصادیقی از آن وجه تمایز و تشابه و ارتباط آن را ابتدا با قرار داد استاندارد مشخص نموده و سپس تفاوت آنرا با شروط استاندارد بیان می کنیم.

ارائه تعریفی جامع از قرارداد الحاقی مستلزم آن است که ابتدا ویژگی ها و مشخصات این گونه قراردادهای را شناسایی کنیم تا در تعریف که ارائه می کنیم وارد مرزهای تعریفی سایر قراردادهای مشابه نشویم.

اغلب نویسندگان تنها به بیان کیفیت ظهور و شیوه های رایج این پدیده پرداخته و ویژگی های آن را مورد تشریح قرار می دهند، برخی اذعان داشته اند منظور از قرارداد الحاقی «قرارداد نمونه ای است که بوسیله یکی از دو طرف تنظیم شده و طرف دیگر آن رضایت داده است بدون اینکه امکان واقعی تغییر آن را داشته باشد»^۱ در حقوق کنونی، عقود الحاقی ماندهای فراوان دارد. در سالهای اخیر که دولت غالب خدمات عمومی را در انحصار گرفته و برای آسان ساختن بازرسی مأموران خود شرایط استفاده از این خدمات را به طور دقیق معین کرده است. شمار این گونه رو به فزونی می رود. بیشتر قراردادهای اشخاص با موسسه های عمومی به این صورت درآمده است.^۲

در قرارداد الحاقی اغلب تولید کننده یا عرضه کننده محصول، انحصار عرضه کالا یا خدمت مورد نظر را در دست دارند یا لاقلاً در منطقه ای که در آن محصول را ارائه می کنند، چنین

^۱. گستن، رساله حقوق مدنی، تعهدات قراردادی، شماره ۷۴ به نقل از ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادهای، جلد نخست، شرکت سهامی انتشار، چاپ هفتم، ۱۳۸۵، ص ۲۵

^۲. کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادهای، جلد نخست، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ هفتم، ۱۳۸۵، ص ۱۰۸

موقعیتی دارد بنابراین با تکیه بر قدرت خود اقدام به پیش نویس معاملات در قالب شروط مختلف می نماید. مصرف کننده نیز به علت عدم اطلاع از شروط مورد نظر و عدم توانایی جهت علم و آگاهی یافتن از مفاد قرارداد به علاوه ناتوانی در برطرف نمودن نیازهای خود از طریق دیگر مانند گراف بودن هزینه تحصیل محصول مورد نظر از تولید کننده ای که در منطقه ای دور دست فعالیت می نماید. ملزم به اطاعت از شروط ارائه شده توسط تولید کننده می باشد و تنها، اقدام به امضای قراردادی می نمایند که مشهور به قرارداد الحاقی است. وجه تسمیه آن از این جهت است که یک طرف قرارداد و تمام شرایط قراردادی را تنظیم می نماید و طرف دیگر قرارداد تنها کاری می کند این است که با یک امضاء به این قرارداد ملحق می شود. در حقیقت این قرارداد با آرم شرکت خاصی در نسخه های متعدد به صورت چاپی تنظیم شده و تنها فضای خالی برای قید مشخصات مشتری و امضای او وجود دارد.

به علاوه متعلق قرارداد الحاقی معمولاً باید از امور ضروری زندگی عامه مردمی یا حداقل از امور مهمی باشد که دارای فواید بزرگ حیاتی است^۱ برای مثال امروزه اشتغال وضعیت نابسامانی دارد و اغلب شرکتها نیز به این امر واقف هستند و برای استخدام، شروط تحمیلی متفاوتی را برای داوطلبان در نظر می گیرند. مثلاً اینکه ساعات مرخصی محدودی دارد و اضافه کاری چند ساعت اجباری است و ... همچنین تبعیت عموم مردم از تعرفه های مصرف آب، برق و گاز که بوسیله دولت تعیین می شود از این قبیل است.

ملاک تشخیص محصول ضروری از غیر ضروری نظر عرف است که بسته به زمان ها و مکان های مختلف، متفاوت می باشد. در پایان باید گفت که این ویژگی ضروری بودن کالا و خدمت ویژگی حتمی و لازم قرارداد الحاقی نیست بلکه بطور معمول و غالب قراردادهای الحاقی چنین هستند، و مواردی یافت می شود که قرارداد الحاقی راجع به کالا یا خدماتی می باشد که به هیچ وجه ضروری نمی باشد.

^۱. قافی، حسین، ماهیت و میزان اعتبار قرارداد الحاقی، فصلنامه پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، شماره ۲، ص ۶۵

ویژگی دیگر قرارداد الحاقی همان گونه که گفته شد این است که قدرت و انحصار محصول مورد نظر در دست پیشنهاد کننده مفاد قرارداد می باشد.^۱ البته تساوی و توازن اقتصادی میان طرفین قرارداد در هیچ دورانی وجود نداشته و این عدم توازن باعث ابطال قرارداد نمی شود. مفاد قرارداد الحاقی نیز ممکن است مانند قرارداد استاندارد حاوی شروط استاندارد متفاوتی باشد که اغلب آنها در صدد تضمین منافع پیشنهاد کننده قرارداد است، به علاوه این شروط به گونه ای پیچیده و در قالب اصطلاحات تخصصی گنجانده شده که فهم آن برای مردم عادی دشوار است. از لحاظ شکلی نیز این قراردادها به صورت فرم چاپی و نمونه به مشتریان ارائه می گردد که میزان مدت ارائه ی چنین قراردادی نیز به مانند قرارداد عادی نیست بلکه به گونه ای مستمر و بلند مدت، شاید طی چندین سال آن را به مشتریان خود پیشنهاد می نمایند.^۲ بنابراین در آن دسته از پیمان هایی که اختیار گفتگو درباره شرایط قرارداد بکلی از یک طرف گرفته می شود و طرف دیگر از پیش تمام شرایط و آثار آن را معین می کند. کسی که مایل به بستن پیمان است یا باید از آن صرف نظر کند یا تمام شرایط را بپذیرد، به همین جهت این گروه از قراردادها را الحاقی می نامند.^۳

با توجه به اوصاف فوق و توضیحات ارائه شده می توان گفت منظور از قرارداد الحاقی «قراردادی است که از جانب یک طرف به گونه ای یک جانبه تنظیم و پیشنهاد شده و طرف دیگر به علت نیاز خود و عرضه انحصاری و محدود کالا یا خدمت، ملزم به تبعیت و رضایت به قرارداد پیشنهادی می باشد» و حق هیچ گونه دخالتی در تغییر مفاد قرارداد را ندارد.

^۱. همان منبع، ص ۶۷

^۲. کرمانی، حجت، مقایسه تطبیقی شروط ناعادلانه در حقوق انگلیس و حقوق ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده قزوین، ۱۳۸۵، ص ۳۴

^۳. کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، ج نخست، شرکت سهامی انتشار، تهران چاپ هفتم، ۱۳۸۵، ص ۱۰۷